

Олександр Буравський (Житомир)

РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА У МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИНАХ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН

У соціально-економічному й суспільно-політичному житті Правобережної України тією чи іншою мірою були задіяні православна, римо-католицька й греко-католицька конфесії.

Після другого (1793 р.) і третього (1795 р.) поділів Польщі до Росії відійшли Правобережна Україна, Західна Волинь і Західна Білорусія. Російське самодержавство взяло курс на посилення державного контролю над церковним життям і на послаблення пропольських католицьких впливів у регіоні¹. Уряд прагнув жорстко контролювати як православне, так і римо-католицьке й уніатське духовенство на приєднаних землях², а також вилучити основну масу мирян з-під духовної влади римської курії³. 1795 р. Катерина II скасувала Київську римо-католицьку єпархію. Її канонічна ліквідація була підтверджена Папою Римським Пієм VI⁴. У часи царювання наступника Катерини II – її сина Павла I – політика самодержавства щодо римо-католицького духовенства носила ліберальний характер. 26 лютого 1797 р. імператор видав указ про створення в Колегії духовних справ Департаменту в Справах Католицької Церкви⁵.

---

¹ Стоколос Н., Шеретюк Р. Трансформаційні процеси в Уніатській церкві після поділів Польщі (1772–1795 рр.) та їхні наслідки // Історія релігії в Україні і світі. Збірник наукових праць. Серія «Історичне релігієзнавство». – Випуск 1. – Острог, 2009. – С.237.

² Зінченко А.Л. Акти візитації монастирів і костелів XVIII – першої половини XIX ст. як історичне джерело // Подільська старовина: 36. наук. пр. / Відп. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – С.206.

³ Хитровська Ю. В. Громадянсько-політична позиція духовенства Правобережної України наприкінці XVIII – середині XIX ст. (в контексті церковної політики самодержавства) : дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11. – К., 2001. – С.38.

⁴ Католическая энциклопедия. – Том II. – М., 2005. – С.997.

⁵ Бойко Б.Є. Трансформаційні процеси в житті християнських конфесій на Волині періоду її перебування у складі Російської імперії (1793 – 1917 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 09.00.11 – К., 2009. – С.71.

Згідно з новим адміністративно-церковним поділом 1798 р. на Правобережній Україні з'явилося два новостворених єпископства – Луцьке (на Волині) та Кам'янецьке (на Поділлі). Римо-католики всієї Київської губернії увійшли до архієпископства Могильовського. У цей час на Правобережній Україні діяло 200 костелів, майже половина з яких була на Волині⁶. Функціонували також дві уніатські єпархії – у Луцьку та Бересті⁷.

Олександр I також підтримував католицизм. 13 листопада 1801 р. за його указом було створено Римо-католицьку колегію, яка мала відати всіма справами Католицької церкви в Росії. Складалася вона лише з представників латинських дієцезій. Її головою було призначено архієпископа Могильовського Станіслава Богуша-Сестренцевича, який перетягнув у латинський обряд понад 200 тис. уніатів. Із протестом проти цієї акції до імператора звернувся Полоцький уніатський єпископ Лісовський. Цар повелів увести до колегії чотирьох членів-уніатів⁸.

На початку XIX ст. (1801 р.) Римо-Католицька Церква (РКЦ) в Російській імперії була досить чисельною. Вона налічувала 845 костелів, 1710 священників, 318 чоловічих та 80 жіночих монастирів⁹. На Правобережній Україні ця церква мала 343 католицьких приходи, 560 осіб білого духовенства, 1328 ченців, 639 839 прихожан¹⁰.

Наприкінці 20-х рр. XIX ст. російський уряд прагнув остаточно перебрати в свої руки контроль за церковним життям в регіоні від Апостольської Столиці, послабити польський вплив, забезпечити русифікацію краю. У своїй присязі правобережне духовенство зобов'язувалося бути “вірним, добрим і слухняним рабом і підда-

⁶ Історія релігії в Україні. У 10-ти т. – Т. 4: Католицизм // За ред. П.Яроцького – К., 2001. – С.96.

⁷ Стоколос Н.Г. Уніатська церква у контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії // Укр. іст. журн. – 2002. – № 4. – С.98.

⁸ Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.): дис. ... доктора іст. наук: 09.00.11. – К., 2003. – С.56–57.

⁹ Radwan M. Repertorium wizytacji kościołów i klasztorów w archiwach petersburskiego Kolegium Duchownego (1797–1914) // Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.– Lublin, 1998. – С.7.

¹⁰ Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римо-католицька єпархія: Історичний нарис. – Житомир, 2000. – С.47.

ним” імператора та його законних спадкоємців, захищати імператорську владу, не щадити за неї “живота свого”¹¹.

Варто зазначити, що стосунки між уніатами, православними й римо-католиками на Правобережній Україні в зазначений період були досить толерантними. Уніати, католики та православні доброзичливо спілкувалися один з одним. Уніати, шануючи свої обряди, також ходили до католицького та православного храмів. Окрім того, відбувалася спільна участь духовенства та мирян цих віросповідань у богослужіннях на свята. Багато уніатів здійснювали паломництво до латинського образу Божої Матері, який знаходився в костелах кармелітів у м. Бердичеві та домініканців у м. Летишеві. До останнього ходили не тільки римо-католики та уніати, а й православні¹².

Приєднання уніатської церкви до православної прискорило польське повстання 1830-1831 рр., яке зіграло вирішальну роль у процесі ліквідації унії в Російській імперії. У цьому повстанні польську шляхту підтримало католицьке й уніатське духовенство.

Із 1834 р. в уніатських церквах відновлювався православний обряд, а церковні документи наказано було оформити російською мовою¹³.

У процесі ліквідації унії активну участь брала Російська Православна Церква (РЦП). Так, у 1836 р. Волинська духовна консисторія поширила таємну інструкцію Синоду, яка передбачала негайно звільняти з посади тих священників, які не займалися приєднанням уніатів до православ'я або виявляли до цього байдужість, і заохочувати старанних. Наприклад, за приєднання уніатів і римо-католиків у м. Кременці були нагороджені благочинний Левицький і священник Лошкевич¹⁴.

На уніатів здійснювався тиск як з боку царського уряду, РПЦ, так і з боку вищої уніатської ієрархії начолі з єпископом Йосипом Семашком. Для ув'язнення непокірних уніатів Семашко виділив

¹¹ Никольский Н.М. История русской церкви. – М., 1983. – С.220.

¹² Хітлач Б.М. Вплив унії на церковне життя Поділля у XVIII ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вип. І5. Серія «Історія»: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – С.198.

¹³ Тихонов А.К. Католики, мусульмане, іудеи Российской империи в последней четверти XVIII – начале XX в. – СПб., 2008. – С.94.

¹⁴ Бойко Б.Є. Трансформаційні процеси... – С.66.

Любарський і Тригірський монастирі на Волині, а для черниць – Пінський у Білорусії. Крім того, тимчасово влаштували монастир поблизу Курська. В'язні-уніати перебували в монастирях у жахливих умовах: на їхнє утримання виділялося щорічно лише 6 крб, практично вони були посаджені на хліб і воду. Семашко вважав, що це зломить дух опору й уніати все-таки перейдуть до РПЦ. Однак чимало уніатів залишилися вірними своїй совісті, незважаючи навіть на багаторічне ув'язнення.

Акт про возз'єднання уніатської й православної церков був підписаний 12 лютого 1839 р. на соборі в Полоцьку єпископом Йосипом Семашком, керуючим Білоруською єпархією Василем Чужинським, єпископом Антонієм Зубком та іншими представниками вищого уніатського духовенства¹⁵. З нагоди цієї події київський, подільський і волинський генерал-губернатор повідомляв київському губернатору: “ на днях із урядового Сенату стало відомо про Височайше повеління (25 березня 1839 р.) про возз'єднання в Росії греко-уніатської церкви з Святою православною”¹⁶.

На Правобережжі було навернено в православ'я 130 тис. уніатів¹⁷. Упродовж десятиліть після 1839 р. російські чиновники були змушені навертати уніатів у православ'я. Наприклад, Волинська палата кримінального суду надіслала волинському губернатору справу про 86 жителів м. Дубна, які спокусилися перейти із колишнього греко-уніатського віросповідання в римо-католицький обряд¹⁸. Для об'єктивності зауважимо, що римо-католицькі священики також не відмовлялися від силових методів навернення у свою віру. Наприклад, у 1845 р. вони змушували прийняти католицьку віру порицьких прихожан¹⁹.

Архівні документи дають підстави стверджувати, що римо-католики й греко-католики за власним бажанням переходили в православ'я. Наприклад, 31 грудня 1841 р. консисторія заслухала ра-

¹⁵ Там свмо. – С.66–67.

¹⁶ Державний архів Київської області (Держархів Київської обл.), ф. 2, оп. 154, спр. 123. арк. 1.

¹⁷ Ястребов Ф. Нариси з історії України. Вип. VIII: Історія України в першій половині XIX ст. – К., 1939. – С.150.

¹⁸ Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 821, оп. 1, спр. 394. арк. 1.

¹⁹ Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.), ф. 178, оп. 7, спр. 214. арк. 157.

порт Овруцького духовного правління про добровільний перехід у православ'я дворянки Анастасії Козинської, селянки Вікторії Заруцької²⁰. У 1846 р. священник Старокостянтинівського повіту Покарський повідомляв у Волинську духовну консисторію, що у православ'я повернулися 55 осіб – відступників від уніатства²¹.

У другій половині ХІХ ст. на Правобережжі гостро стояло питання про російсько-польське протистояння в конфесійних відносинах. Воно мало також і класовий характер: як правило католики-поляки були поміщиками, а православні українці – селянами. У Волинській, Подільській і Київській губерніях понад 90% римо-католиків були етнічними поляками й належали до дворянського стану (див. табл. 1)²².

Таблиця 1

**Етнічний склад римо-католиків і греко-уніатів у губерніях
Південно-Західного краю в 60-і роки ХІХ ст.**

Губернії	Частка серед католиків у %	
	поляків	росіян, українців і білорусів
Подільська	93,83	6,17
Волинська	97,03	2,96
Київська	99,2	0,8

Із наведених даних видно, що головним змістом католицького питання в Росії було зіткнення полонізму і російської національної ідеї, а ареною цього протистояння стала саме територія Правобережної України.

Друга половина 1860-их рр. – це був період повного самостійного управління справами Римо-Католицької Церкви російським урядом.

Заходи щодо русифікації Південно-Західного краю мали певний результат, про що свідчать статистичні дані (див. табл. 2)²³.

²⁰ Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 7, спр. 28. арк. 9, арк. 25–26.

²¹ Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 7, спр. 47. арк. 260–261.

²² Билунов Д.Б. Правительственная политика в отношении римско-католической церкви (60-е годы ХІХ в.). – Сер. 8: История. – 1996. – № 4. – С.24.

²³ Там само. – С.42.

**Динаміка питомої ваги римо-католицького
й уніатського населення правобережних губерній
Російської імперії в 1860 – 1897 рр.**

Губернії	Частка римо-католиків та уніатів у %		
	1860-1863 рр.	1866 р.	1897 р.
Подільська	12,15	12,08	8,70
Волинська	10,18	9,68	9,93
Київська	4,26	3,32	3,07

Документи архівів розкривають нові факти про переслідування римо-католицьких священників на Правобережжі, яких за навернення православних до католицької віри висилали у віддалені губернії. Так було вчинено із настоятелем Костелянського приходського костелу ксьондзом Точицьким, який звинувачувався в спокушанні 40 православних осіб до католицизму. Тому, визнаючи перебування Точицького у Волинській губернії шкідливим, губернатор розпорядився про його вислання²⁴.

1870 р. єпископ Боровський за протидію розпорядженням уряду по впровадженню російської мови в богослужіння був висланий на проживання в м. Перм під нагляд поліції²⁵.

Римо-католицьким священникам заборонялося без дозволу місцевої влади відвідувати інші приходи. Наприклад, у листопаді 1889 р. настоятель Рашківського римо-католицького приходу Ольгопольського повіту ксьондз Тіт Коцієвський здійснив поїздку в м. Кам'янець. Генерал-губернатор просив єпископа Луцько-Житомирської римо-католицької єпархії Козловського зробити ксьондзу суворе попередження за самовільні поїздки, і в подальшому не допускати таких виїздів²⁶.

На початку ХХ ст. маніфестом Миколи II від 23 лютого 1903 р. проголошувалася віросповідна свобода, а в законі “Про віротер-

²⁴ Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 7, спр. 2398. арк. 390.

²⁵ Державний архів Російської Федерації (ДАРФ), ф. 102, оп. 77, спр. 1010. арк. 3.

²⁶ Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 13, спр. 405. арк. 1–7; арк. 19–19зв.]

пимість” від 17 квітня 1905 р. було підтверджено недоторканність прав панівної Православної церкви²⁷.

Механізм державно-православної місії в Правобережній Україні був спрямований на нейтралізацію католицького прозелітизму як шляхом пропагандистської роботи, так і засобами силової регламентації, яка здійснювалася у тісному союзі церкви з державою, оскільки в католицькій конфесії вбачалася небезпека посилення польського сепаратизму²⁸.

Важливе значення у справі боротьби з католицькою пропагандою у краї мала місіонерсько-проповідницька діяльність, організована в Почаївській лаврі. Почаївські листки, на думку ідеолога православ'я протоієрея Ф.І. Титова, розкривали для простого народу брехливість промов місцевих ксьондзів і католицьких місіонерів, які прибували на Волинь²⁹.

26 вересня 1907 р. архієпископ Антоній надіслав міністрові внутрішніх справ П.А. Столипіну листа, в якому звинувачував міністерство в потуранні іноземним католицьким місіонерам у їхній спробі здійснювати пропаганду католицизму в губернії. “Міністерство, увірене Вам, – зазначав архієпископ, – уже двічі дозволило католицьким ченцям із Галичини прибути на Волинь (перший раз до Луцька і другий – в Острог) нібито для протидії аграрним безпорядкам. У Волинській губернії селяни-католики ніяких аграрних безпорядків не влаштовували. Вибір місць для католицької проповіді тут визначався зовсім не аграрними, а віросповідними пропагандистськими умовами, бо саме Луцьк, Острог і Новоград-Волинськ у нас на Волині є головними центрами латинської пропаганди. Тому з від’їздом із Луцька ксьондзів, незабаром посипалися волинському губернаторові прохання про перехід у католицизм православних жінок, які перебували в шлюбі з католиками. Від імені всієї православної Волині переконливо прошу

---

²⁷ Історія релігії в Україні. У 10-ти т. – Т. 4: Католицизм // За ред. П.Яроцького – К., 2001. – С.110.

²⁸ Там само – С.113.

²⁹ Титов Ф.И. Католическая пропаганда в Западной России после дарования свободы вероисповеданий 17 апреля 1905 года. – К., 1908. – С.35.

Вас більше не дозволяти приїзд на Волинь закордонних католицьких ченців”³⁰.

Картина міжконфесійних міграцій початку ХХ ст. свідчила про те, що поступово відбувалося поповнення Римо-Католицької Церкви за рахунок Православної. У 1908 р. в трьох правобережних губерніях налічувалося 795 957 римо-католиків (у Київській губернії – 147 708 осіб, Подільській – 301 874, Волинській – 346 375³¹). Польська преса повідомляла, що лише в 1910 р. римо-католицьке віросповідання визнало 15 556 православних осіб³².

Потрібно зазначити, що ця цифра могла бути ще більшою, але стримували обтяжливі правила переходу від православ'я до іншої конфесії, видані 25 червня 1905 р. Згідно з ними, той, хто бажав покинути православну церкву, писав прохання на ім'я губернатора, який повідомляв про це архієрея. Впродовж місяця справа розглядалася світськими органами влади і консисторією. “Відступника” кілька разів примушували покаятися, після чого місцеве духовенство привселюдно проголошувало йому анафему. Лише тоді губернатор видавав посвідчення про право переходу до іншого віросповідання. У разі масових переходів створювалася спеціальна слідча комісія, до складу якої входили благочинний і поліцейський чиновник. Наприклад, така комісія проводила слідство, коли 60 жителів Новоград-Волинського повіту написали заяви про перехід із православ'я до Римо-католицької церкви³³.

Отже, місіонерсько-проповідницька діяльність Російської Православної Церкви у справі боротьби з католицькою пропагандою у краї могла досягти успіхів тільки за сприяння поліції та адміністративного тиску. У 1911 р. у регіоні вже мешкало 875 361 прихильників римо-католицького віровчення³⁴. Таким чином, із 1905 по 1914 рр. відбулося доволі значне поповнення Римо-Католицької Церкви за рахунок православної.

Статистичні дані дають підстави стверджувати, що на теренах спільного проживання представників двох християнських кон-

---

³⁰ РДІА, ф. 821, оп. 125, спр. 3304, ч. 1. арк. 109–110.

³¹ Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 1, спр. 557. арк. 18–21.

³² Історія релігії в Україні. У 10-ти т. – Т. 4. Католицизм. – С.115.

³³ Бойко Б.С. Трансформаційні процеси... – С.82.

³⁴ Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 2, спр. 6. арк. 4зв., арк. 6, арк. 13–14.

фесій на Правобережній Україні місіонерська перевага, без сумніву, належала римо-католицькому духовенству. Римо-Католицька Церква зберігала тенденцію до кількісного зростання.

Православна церква, отримуючи від царського уряду матеріальну і політичну підтримку, проводила активну місіонерсько-русифікаторську діяльність.

Ренесанс римо-католицизму відбувся в перші місяці незалежності України. Станом на 1 січня 1992 р. вже функціонувало 450 римо-католицьких парафій. Більшість із них були створені у Вінницькій (63), Житомирській (46), Львівській (92), Тернопільській (60), Хмельницькій (74 парафії) областях. Дві парафії постали в Київській області. Відродження РКЦ в незалежній Україні стимулювалося встановленням дипломатичних відносин із Ватиканом. 1 грудня 1991 р. Святий Престол визнав незалежність України. У 1992 р. було призначено архієпископа Антоніо Франко першим Апостольським Нунцієм в Україні. Підсумком відродження духовно-організаційного життя Римо-Католицької Церкви в Україні стало висвячення в Римі п'яти нових єпископів, які відродили релігійне життя римо-католиків в нашій державі.

Станом на 1 січня 2012 р. в Україні діяло 913 римо-католицьких громад, 100 монастирів, 8 духовних навчальних закладів, 518 недільних шкіл, 13 періодичних видань, душпастирську місію виконувало 608 священнослужителів³⁵. Нині більшість римо-католицьких парафій у Вінницькій, Житомирській, Хмельницькій областях складаються з етнічних поляків або асимільованих колишніх поляків; водночас римо-католицькі костели відвідують українці, здебільшого колишні греко-католики, які після заборони Греко-Католицької Церкви перейшли на латинський обряд, а також незначна кількість росіян та осіб інших національностей.

“Римо-католицизм в сучасній Україні, – як зазначає професор П.Л. Яроцький, – зберігає свої історично польські витоки, генетично пов'язаний з польською нацією, має патріотичну польську налаштованість”³⁶.

³⁵ Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 2012 р. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics.

³⁶ Яроцький П. Римо-католицизм як чинник етноконфесійної ідентифікації / П.Яроцький // Релігійна свобода. Науковий щорічник. – № 11. – 2007. – С.105.